

PAPER DETAILS

TITLE: Askeri Ceza ve Disiplin Hukukunun Tarihsel Temelleri

AUTHORS: Alkin KARAKURUMER

PAGES: 220-237

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1970053>

ASKERİ CEZA VE DİSİPLİN HUKUKUNUN TARİHSEL TEMELLERİ*

Alkın KARAKURUMER¹

Öz

Orduların idari esaslarını düzenleyen hükümler, otoriteye dayalı hiyerarşik yapının devamını sağlamakta, askeri suç ve yaptırımlardan oluşan askeri ceza mevzuatı da hiyerarşik yapının korunmasına hizmet etmektedir. Bu bağlamda, uygulandığı kişiler bakımından ceza hukukunun özel bir dalı olan Askeri Ceza Hukukunun temeli disiplin üzerine inşa edilmiştir. Askeri Ceza Hukuku ile sadece asker kişiler tarafından işlenebilen askeri suçlar ve bunlara ilişkin cezai yaptırımlar hükme bağlanmış, aynı zamanda disiplinin tesisi ve muhafazasına da katkı sağlanmıştır.

Pozitif hukuk içerisinde, Askeri Disiplin Hukuku ile ordunun disiplinini bozucu nitelikte olan fiiller, disiplinsizlik teşkil eden fiilleri işleyen asker kişilere disiplin amirlerinin uygulayacakları disiplin cezaları ve söz konusu disiplin cezalarının dereceleri tespit edilmektedir. Söz konusu düzenlemeler, ordunun işleyişini ahenkli bir şekilde devam ettirme amacı gütmektedir.

Çalışmamızda; askeri ceza ve disiplin hukukunun gerekliliği, askeri ceza ve disiplin hukukunun tarihsel temelleri, karşılaştırmalı olarak askeri ceza ve disiplin hukukunun tarihsel gelişimi ve karşılaştırmalı hukukta günümüzde uygulanan disiplin yaptırımları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Ordu, İtaat, Askeri Ceza Hukuku, Askeri Disiplin Hukuku, Yaptırım.

*Bu makale, Dr. Alkın Karakurumer'in, "Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Ceza ve Disiplin Hukuku" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹Dr., Öğretim Görevlisi, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, alkinarakurumer@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4415-0719.

Makale gönderilme tarihi: 12 Eylül 2021, Makale kabul tarihi: 24 Eylül 2021

Makale türü: Araştırma Makalesi

HISTORICAL FOUNDATIONS OF MILITARY CRIMINAL AND DISCIPLINARY LAW

Alkın KARAKURUMER

Abstract

The provisions regulating the administrative principles of the armies ensure the continuation of the hierarchical structure based on authority, and the military penal legislation consisting of military crimes and sanctions also serves to protect the hierarchical structure. In this context, Military Criminal Law, which is a special branch of criminal law in terms of the people it is applied to, is based on discipline. With the Military Criminal Law, military crimes that can only be committed by military personnel and related penal sanctions have been ruled, and also contributed to the establishment and maintenance of discipline.

In positive law, Military Discipline Law determines the penalties that disciplinary chiefs will give to acts that constitute indiscipline and the degree of the said penalties. With the Military Disciplinary Law, the acts that violate the discipline of the army are listed and the disciplinary sanctions to be applied to the soldiers who commit these acts are determined. The regulations in question aim to continue the operation of the army in harmony.

In our study, the necessity of military criminal and disciplinary law, historical foundations of military criminal and disciplinary law, the historical development of military criminal and disciplinary law comparatively, and disciplinary sanctions applied today in comparative law will be examined.

Keywords: History, Army, Obedience, Military Criminal Law, Military Discipline Law, Sanction.

Giriş

Ordunun temeli olan disiplinin ve disiplini sarsılmaz bir şekilde tesis etmek için oluşturulan hukuki düzenlemelerin tarihsel temelleri çok eskidir. Her devlet; milli varlığını korumak, dış güvenliğini sağlayabilmek amacıyla güçlü bir orduya ihtiyaç duyar ve bu ihtiyacı özel hukuki düzenlemelerle kurumsal hale getirir. İşte bu noktada Askeri Ceza ve Disiplin Hukuku, ordunun ideal olarak işleyişini sürdürmesinde en önemli unsurların başında gelmektedir (Değirmenci, 2015: 29; Yılmaz, 2005: 375; Erman, 1983: 1; Taşkın, 1943: 4-5; Duran, 2012: 7; Ulukanlıgil, 2001: 5; Şimşek, 2010: 3; Işık, 2004: 99). Bu kapsamda, ordusu olan her devlette askeri ceza ve disiplin hukukuna ilişkin düzenlemelerin, özel niteliği itibarıyla sivil hukuktan ayrı bir şekilde ele alındığı görülmektedir (Işık, 2004: 97; Erman, 1994: 45).

Sadece asker kişileri ilgilendiren hükümlerin ayrı bir düzenlemeye tabi tutulması uygulamadan doğan bir ihtiyaçtır ve kadim devirlere kadar uzanmaktadır (Erman, 1983: 2). Bu düzenlemelerin ortak noktası; asker kişilerin eğitimi, yetiştirilmesi, mutlak itaate dayalı sarsılmaz bir disiplin anlayışının oluşturulması ve nihai olarak ordunun harbe hazırlanmasıdır (Taşkın, 1943: 4-5; Bröckling, 2001: 23-24; Değirmenci, 2008-1).

Askeri Ceza ve Disiplin Hukukunun muhafaza etmek istediği en önemli husus, askeri disiplindir. Askeri disiplinin muhafazası, sadece eğitim ile değil aynı zamanda hukuki yaptırımlarla da sağlanmaktadır. Askeri disiplin, aynı zamanda bütün askeri suçların konusudur (Taşkın, 1943: 4; Ulukanlıgil, 2001: 5; Sakaryalı, 1944: 19; Seviğ, 1952: 254).

Milli savunmayı ayakta tutacak ordular için en önemli husus, hiç şüphesiz askeri disiplindir. Askeri disiplin, sadece ordu mensuplarını ilgilendiren özel düzenlemeleri de beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda ordu mensuplarının disiplini sağlamak için genel ceza kanunlarında düzenlenmeyen suçlar ve bu suçlara uygulanacak yaptırımlar ayrı bir mevzuatta toplanmıştır (Değirmenci, 2015: 29; Kangal, 2012: 30; Ulukanlıgil, 2003: 1). Söz konusu yaptırımlar, genel ceza kanunlarında yer almayan farklı uygulamalardır.

Karşılaştırmalı hukuk incelendiğinde, ordu mensuplarını ilgilendiren askeri suçlara ilişkin hükümlerin, herkesi ilgilendiren genel ceza kanunu içerisinde

düzenlenmesi çoğunlukla isabetli görülmemiştir. Bu sebeple, sadece asker kişilere uygulanabilecek özel bir ceza kanunu ile söz konusu düzenlemelerin tek çatı altında toplanması genel kabul görmüştür. Savaş durumunda, asker kişileri yargılayıp hüküm tesis edecek savaş mahkemelerinde de bu özel ceza kanununun uygulanması benimsenmiştir (Değirmenci, 2015: 31; Duran, 2012: 119; Sakaryalı, 1944: 22-24).

Askeri Ceza ve Disiplin Hukukunun Tarihsel Temelleri

Orduların disiplin uygulamaları, muhafaza etmekle sorumlu oldukları kültürel değer yargılarının bir tezahürüdür. Bu noktada askeri hukuk tarihi; milletlerin milli ve manevi değer yargılarını, gelenek ve göreneklerini, tarihini, harp ve hukuk tarihi alanındaki birikimlerini kapsar. Türk askeri hukuk tarihini de bu çerçevede kabul etmek mümkündür (Değirmenci-Tanrıverdi, 2014: 56).

Askeri Ceza ve Disiplin Hukuku, milletlerin dünya sahnesine çıkıp, kendilerini idame ettirebilmeleri için hayati öneme sahip harplerle birlikte doğduğu için hukuk dalları içerisinde en eski ve en köklü olanıdır (Erman, 1983: 17; Gilisen, 1982: 16; Tiftik, 2004: 96). Karşılaştırmalı hukuktan örnek vermek gerekirse, 1837 tarihli İsviçre Askeri Ceza Kanunu, İsviçre Ceza Kanunundan 105 yıl daha eskidir (Erman, 1983: 19).

Askeri Ceza ve Disiplin Hukukuna ilişkin düzenlemeler, tarihin derin sayfalarında kendisini göstermektedir. Bu bağlamda; Manu Kanunlarında ordunun, devletin en önemli güçlerinden biri olduğu ve kanunlarında ordunun disiplin yapısını düzenleyen suç ve cezaların bulunduğu anlaşılmaktadır. Başkasının silâhını çalanlara, bir köprü veya bayrağı yok edenlere, korunmak maksadıyla bir kalenin çevresinde oluşturulan hendeği dolduranlara, düşmanla işbirliği yapanlara, birliklerinden izinsiz ayrılmak suretiyle firar edenlere, ele geçirilen düşmanı yaralayanlara, başta idam cezası olmak üzere ağır cezai müeyyideler uygulanmaktaydı (Erman, 1983: 17; Değirmenci, 2015: 32; Şimşek, 2011: 11; Şimşek, 2010: 6; Tiftik, 2004: 96).

Eski Mısır'da, birliklerinden izinsiz ayrılmak suretiyle firar eden ve emre itaatsizlik disiplinsizliğinde bulunan askerler şerefsizlik cezasına çarptırılmakta, bu cezanın infazı ancak savaşta başarılı oldukları takdirde sona ermekteydi (Erman, 1983: 17; Tiftik, 2004: 96-97). Sert kanunlar

olarak bilinen Hammurabi Kanunlarında, askerlikten kurtulmak için hile yapan çavuş veya yüzbaşının cezalandırılması hüküm altına alınmıştı (Değirmenci, 2015: 32; Şimşek, 2011: 11; Şimşek, 2010: 6).

Eski Yunan'da, askerlik devletin en önemli öğelerinin başında geliyordu. Askerlik görevini yapmamak, birliğinden izinsiz ayrılmak suretiyle firar etmek ve düşmanla savaşmamak ağır cezalar gerektiriyordu (Erman, 1983: 17).

Spartalılar ise emre itaatsizlik disiplinsizliğinde bulunan, birliğinden izinsiz ayrılmak suretiyle firar eden ve düşman karşısında savaşmayan askerlere şerefsizlik cezası uyguluyordu. Bu cezaya çarptırılmanın; devlet memuru olamama, fiil ehliyetini kaybetme, evlenememe, dayağa maruz kalma, kirli ve yırtık elbiseler giyme, sakallarının bir tarafını kestirip, diğer tarafını uzatırma gibi ağır müeyyideleri vardı. Sorumluluk bölgesinde olan bir yeri, yardım gelmesini beklemeden düşmana terk eden komutan idam cezasına çarptırılıyordu (Erman, 1983: 17; Tiftik, 2004: 97).

Hukuk tarihindeki gelişim süreci incelendiğinde, Askeri Ceza ve Disiplin Hukukuna ilişkin en kapsamlı hükümlerin, ilk askeri suç tanımının ve genel suç-askeri suç ayrımının Roma Hukukunda düzenlendiği anlaşılmaktadır. Roma Hukukuna göre askeri suçlar özellik göstermektedir. Buna göre askeri suçlar, asker kişilerin disiplin hükümlerine riayet etmemek suretiyle işledikleri suçlardır. Kendini askerliğe elverişsiz hale getirme, emre itaatsizlik, firar ve silah bırakma suçları askeri suç olarak hüküm altına alınmıştır. Vatana ihanet gibi herkes tarafından işlenebilecek bir suçun, asker kişilerce askeri hizmete ilişkin olarak işlenmesi halinde ise genel suç, askeri suça dönüşmekteydi (Erman, 1983: 18; Değirmenci, 2015: 32; Şimşek, 2010: 7; Şimşek, 2011: 12; Tiftik, 2004: 97; Işık, 2004: 97).

Her ne kadar Askeri Ceza ve Disiplin Hukukuna ilişkin en kapsamlı hükümler Roma Hukukunda düzenlenmiş olsa da halen bu alanda Roma Hukukunun ilk sırada yer aldığını söylemek mümkün değildir (Kardaş, 1992: 31). Roma Hukukunda askeri suçlara verilecek cezalar gurur ve onur kırıcı nitelikteydi. Farklı biçimlerde tezahür eden bu cezalar; idam, dayak, para cezası, sıra harici hizmet, daha alt derece askeri vazifeye nakil, rütbe tenzili ve ordudan ihraç şeklinde görülmüyordu (Değirmenci, 2015: 32-33; Erman, 1983: 18; Şimşek, 2010: 7; Tiftik, 2004: 97).

Roma ordusunda disiplinin muhafazası, disiplinsizliklere uygulanan ağır cezalarla sağlanıyordu. Nöbette uyumanın cezası bile idamdı. Roma hukukunda, komutanların disiplini sağlamada gücünü ve yetkisini arttırmaya yönelik düzenlemeler dikkat çekmektedir. Bu kapsamda; yüzbaşılara dövme, generallere ise idam cezası verme yetkisi tanınmıştı (Değirmenci, 2015: 32; Şimşek, 2011: 12).

Roma Hukukunda asker kişiler, başları kılıçla kesilmek suretiyle idam edilirdi. Vahşi hayvanlara parçalatma veya asma infaz biçimi, asker kişilere uygulanmazdı. Buradan, asker kişilerin idamında özel bir infaz usulünün düzenlendiği anlaşılmaktadır (Erman, 1983: 19; Değirmenci, 2015: 33; Şimşek, 2010: 7; Şimşek, 2011: 12).

Moğol Kanunlarında da askeri ceza ve disiplin hukukuna yönelik düzenlemeler görülmektedir. Cengiz Han'ın Büyük Yasasında; *“İster saldırıda, ister geri çekilmede olsun, bir kimse savaşta çıkını, yayını veya eşyasından başka bir şeyini düşürürse, arkasındaki adam attan inmeli ve bunu ona geri vermelidir. Bunu yapmayan ölümle cezalandırılır.”* hükmü düzenlenmiştir. Bununla birlikte; savaşmayıp kaçanlar, içtimaya geç katılanlar, maiyetini harbe liyakatle hazırlamayanlar, askeri birliklerde bulunan kadınlardan erkekler harpte olduğu sırada onların sorumluluklarını yerine getirmeyenler, seferden dönen askeri birliklerden hükümdara vergi verme hususunda imtina gösterenler, hükümdara başvurmayı gerektiren bir konuda, hükümdar yerine bir başkasına başvuran komutanlar ve görevlerinde ihmal gösterenler cezalandırılırdı. 1640 tarihli Oyrat - Moğol Kanununda; harp esnasında maiyetine iyi davranmayan komutanlara kadın elbisesi giydirmek suretiyle gezinme cezası uygulandığı yer almaktadır (Değirmenci, 2015: 32; Curt, 1967: 143-145, 171-172; Erman, 1983: 19).

Askeri Ceza Hukukunun Mukayeseli Olarak Tarihsel Gelişimi

Avrupa ülkeleri arasında, askeri ceza hukukuna ilişkin düzenlemeleri normatif olarak tek bir metin haline getiren ilk ülke Almanya olmuştur. Alman Anayasasında, asker kişilere ilişkin suç ve cezaların ayrı bir kanunda toparlanmasına ihtiyaç duyulmuş ve bu doğrultuda “Askeri Ceza Kanunu”nun düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. 1871 yılında hazırlanan askeri ceza kanunu tasarısı, yedi subay ve yedi hukukçunun oluşturduğu karma bir komisyon tarafından detaylı bir şekilde tetkik edilmiş ve Parlamento'nun

onayına sunulmuştur. Parlamento'nun tasarımı kabul etmesiyle Alman Askeri Ceza Kanunu, 1 Kasım 1872 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Almanya, derin askeri tarih geçmişi ve her daim bilinen mutlak disiplin anlayışı ile askeri ceza hukukunda Avrupa'da lider ülke olarak kabul edilmiştir (Erman, 1983: 6).

Birinci Dünya Savaşında ağır bir yenilgi alan Almanya, zorunlu askerlik sistemini kaldırmıştır. Weimar Anayasasından askeri yargının çıkarılması sebebiyle Alman Askeri Ceza Kanunu, 10 Ekim 1940 tarihli yeni askeri ceza kanunu yürürlüğe girene kadar askıya alınmıştır (Erman, 1983: 6). Almanya'nın İkinci Dünya Savaşından da yenilgiyle ayrılması üzerine, Alman ordusu görevden uzaklaştırılmış ve 10 Ekim 1940 tarihli Askeri Ceza Kanunu da yürürlükten kaldırılmıştır. Nihayetinde; 23 Aralık 1956 tarihli 23 maddelik Disiplin Talimatnamesi, 30 Mart 1957 tarihli Askeri Ceza Kanunu ve 9 Haziran 1961 tarihli Askeri Disiplin Kanunu² Almanya'nın son görünümünü oluşturmuştur (Erman, 1983: 6). Bu şekilde Almanya'da, askeri disiplin kanunu yürürlüğe girmiş ve ihtisas mahkemesi olarak disiplin mahkemeleri kurulmuştur (Işık, 2004: 99).

Fransa'da 6 Haziran 1857 tarihli Askeri Ceza Kanunu, 8 Mart 1928 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1857 tarihli Askeri Ceza Kanununun kaldırılmasının altında yatan asıl sebep, Birinci Dünya Savaşı esnasında tepki çeken sert ve orantısız uygulamalardır. Bu duruma son vermek maksadıyla çalışma yapılmış ve hazırlanan tasarı kabul edilerek, 8 Mart 1928 yılında yeni kanun haline dönüşmüştür. Yeni kanunun getirdiği en önemli değişim, hukukçu üyelerin de içerisinde olduğu askeri mahkemelerin oluşturulmasıdır. Böylece, meşruiyet sorunu olan ve kararları ciddi tepkiler uyandıran Divan-ı Harplerin varlığına son verilmiştir. Ayrıca, iyileştirmeler kapsamında usul bakımından şekil şartlarına yer verilmiş ve kararlara karşı yüksek mahkemeler nezdinde itiraz hakkı düzenlenmiştir. Askeri Ceza Hukuku açısından ise askeri suçlar ve buna ilişkin yaptırımlar hususunda genel ceza kanunundaki temel ilkelere uygun adımlar atılmıştır (Erman, 1983: 7).

Fransa'da yeni kanun ile oluşturulan askeri mahkemeler, ihtisas mahkemesi olarak işlenen askeri suçlara ilişkin hüküm tesis etmek ile yetkili kılınmıştır. Askeri suçlar haricindeki suçlar, asker kişilerce işlense dahi genel ceza

²Bu kanunlar, Genelkurmay Başkanlığı tarafından 1966 yılında dilimize çevrilmiştir.

kanununa göre genel yargıya tabi kılınmış, tek istisnai hal olarak savaş durumunda asker kişilerin işledikleri askeri suçlar haricindeki suçlar da askeri yargının görev alanında sayılmıştır (Erman, 1983: 7).

1928 tarihli Fransız Askeri Ceza Kanunu, süreç içerisinde usul ve esas yönlerinden değişikliklere uğramış ve yeni bir anlayışa kavuşmuştur. Bu doğrultuda; kim işlerse işlesin devlete karşı işlenen suçlar askeri yargının görev alanında sayılmış, diğer suçlar açısından da askeri mahkemelerin asker olmayan kişiler üzerindeki yargılama alanı genişletilmiştir (Erman, 1983: 7).

1928 tarihli Fransız Askeri Ceza Kanunu, 8 Temmuz 1965 tarihli yeni Askeri Ceza Kanununun yürürlüğe girmesiyle kaldırılmıştır. Yeni Kanun ile emre itaatsizlik, firar, firara teşvik, kasten sakatlanma, düşmana teslim olma, vatana ihanet, fesat, yağma, tahrip, sahtekârlık, zimmet, memuriyet ve rütbe gasbı, bayrağı tahkir, isyan, üste ve nöbetçiye tecavüz, yetki ve nüfuz suiistimali gibi suçlara ağır cezai müeyyideler getirilmiştir (Erman, 1983: 7). İsviçre'nin ilk Askeri Ceza Kanunu 1837 tarihlidir (Erman, 1983: 8). İsviçre Askeri Ceza Kanunu önce 1928 yılında değişikliğe uğramış, müteakibinde 1941 yılında yapılan düzenlemelerle bugünkü halini almıştır (Erman, 1983: 8).

İsviçre Askeri Ceza Kanunu, Fransız Askeri Ceza Kanunundan farklı olarak asker kişilerin işledikleri askeri suçlar haricindeki suçları da kapsamına almıştır. Bununla birlikte, İsviçre Ceza Kanununda yer almayan idam cezasının ve Türk Askeri Ceza Kanununda kaleme alınmayan para cezasının İsviçre Askeri Ceza Kanununda düzenlendiği görülmektedir. Söz konusu Kanun'da; cezaların ertelenmesi, şartla salıverilme ve takdiri hafifletici sebeplerin göz önüne alınması gibi düzenlemeler dikkat çekmektedir (Erman, 1983: 8). Bu kapsamlı düzenlemeler ile İsviçre Askeri Ceza Kanununun, İsviçre Ceza Kanununa gerek duymadan ihtiyaçlara cevap verebildiğini söylemek mümkündür (Erman, 1983: 8).

İtalya'da, İtalya Ceza Kanunundan bağımsız olan 1869 tarihli İtalya Askeri Ceza Kanununun uygulamada bazı aksaklıklar oluşturduğu değerlendirilmiştir. Söz konusu aksaklıkları gidermek maksadıyla yetkili komisyonlar tarafından çalışmalar yapılmış ancak Kanunun derhal kaldırılması mümkün olmamıştır. En son 1941 yılında yapılan komisyon çalışmalarının sonunda; 'Barış zamanına ait Askeri Ceza Kanunu' ile 'Savaş

zamanına ait Askeri Ceza Kanunu' olarak düzenlenen ikili ayrım kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir (Erman, 1983: 8; Işık, 2004: 99-100). Söz konusu ikili ayrımın, Belçika'da da benimsendiği anlaşılmaktadır (Işık, 2004: 99-100). Bu yeni kanunlar; ordunun bütününe ilgilendirmesi ve genel ceza kanunundan bağımsız olarak "özel kanun" statüsünde bulunması nedeniyle yeni bir anlayışı ortaya koymuştur. Bununla birlikte, bahse konu kanunların ağır yaptırımlara bağlanmış bazı hükümlerine 1948 tarihli İtalyan Anayasası ile son verilmiş (Erman, 1983: 8; LoCascio, 1958: 11), 1956 yılında da bazı değişiklikler getirilmiştir (Erman, 1983: 8).

Rusya'da 1958 tarihli Askeri Ceza Kanunu, Sovyet Ceza Kanununun tamamlayıcı bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Rusya Askeri Ceza Kanununun, diğer Avrupa ülkelerindeki gibi genel ceza kanunundan tamamen ayrı ve bağımsız olduğunu ileri sürmek pek de mümkün gözükmemektedir (Erman, 1983: 9). Tek farklılık olarak, Rusya Askeri Ceza Kanununda düzenlenen suçların ayrı bir mahkemede yargılanması gösterilebilir (Erman, 1983: 9).

1958 tarihli Kanunda askeri suçlara uygulanacak cezai yaptırımlar; kurşuna dizmek suretiyle infaz edilen idam cezası, ağır disiplin altında bulunan bir askeri birliğe sürgün, hücreye kapatma, devletin güvenliğine karşı ve kazanç amacıyla işlenen suçlarda verilen genel müsadere cezası, askeri veya özel rütbelerden ayırma şeklinde düzenlenmiştir. Kanunda özgürlükten mahrumiyet kapsamında olan cezaların belirlenmesi maksadıyla hakimın takdir yetkisine bırakılan asgari ve azami süreler yer almıştır (Erman, 1983: 9).

Macaristan'da 1961 yılına kadar Macaristan Askeri Ceza Kanunu yürürlükte kalmıştır. 1961 yılından itibaren askeri suçlar ve buna ilişkin cezai müeyyideler özel bir bölüm halinde genel ceza kanununun kapsamına alınmış ve askeri ceza kanunu yürürlükten kaldırılmıştır (Işık, 2004: 99).

Karşılaştırmalı Askeri Disiplin Hukukunun Tarihsel Gelişimi

Hukuk sistemleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, kimi ülkelerde askeri ceza hukuku ve askeri disiplin hukukunun ayrı ayrı ele alındığı, kimi ülkelerde ise askeri ceza ve disiplin hukuku çatısı altında tek hukuk dalı olarak kabul edildiği görülmektedir. Söz konusu iki anlayıştan, askeri ceza ve askeri disiplin hukukunun ayrı bilim dalları olduğu gerekçesiyle ayrı ayrı

düzenlenmesi gerektiği görüşü daha ağır basmaktadır. Bu görüşe göre askeri suçlar, işlendiği takdirde askeri yargıya tabi olan suçlar ve disiplin cezası gerektiren suçlar olmak üzere iki grupta kabul edilmektedir (Değirmenci, 2015: 489; Nolte-Krieger, 2003: 129). Azınlık görüş olarak, askeri ceza ve disiplin hukukunu bütün olarak tek çatı altında kabul eden ülkeler Danimarka ve Birleşik Krallıktır (Değirmenci, 2015: 489).

Danimarka'da, askeri ceza ve disiplin hukuku kapsamında olan fiiller Askeri Adalet Kanununda düzenlenmiştir. Söz konusu Kanun yaptırımları; ceza yaptırımları, disiplin yaptırımları ve cezai yargılama uygulanmayan cezalandırmalar olarak üç grupta ele alınmıştır. Cezai yargılama uygulanmayan cezalandırmaların basit disiplinsizlikler için uygulandığı görülmektedir. Disiplin amiri, işlenen fiiller ile ilgili kendisinin cezalandırmasını yeterli görebildiği gibi, suç dosyası tanzim etmek suretiyle askeri mahkemeye sevkini de sağlayabilirdi. Buradan çift yönlü olarak disiplin amirinin önemli bir takdir yetkisinin olduğu anlaşılmaktadır (Değirmenci, 2015: 489; Nolte-Krieger, 2003: 129).

Avrupa'da askeri disiplin hukukuna ilişkin düzenlemelerde farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak üzerinde ittifak edilen görüşe göre, disiplin cezası verebilmek için en az yüzbaşı rütbesine sahip subay olmak gerekmektedir. Subaylara disiplin cezası verebilmek ise yüzbaşı'dan daha üst rütbeli disiplin amirlerine tanınmıştır (Değirmenci, 2015: 489; Nolte-Krieger, 2003: 130).

Disiplin amirleri maiyetine tüm disiplin cezalarını uygulayabilmekteydi. Cezalar; derecesine, niteliğine, disiplin amirinin ve cezalının konumu ve rütbesine göre tasnife tabi tutulabilmekteydi. Bu kapsamda örnek olarak gösterilebilecek Avrupa ülkelerinden; Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg ve İspanya'da disiplin amirlerine basit yaptırımları uygulama yetkisi verilmiştir (Değirmenci, 2015: 489-490).

Avrupa ülkelerinde ağır disiplin cezası verme yetkisi de değişkenlik göstermektedir. İspanya'da Milli Savunma Bakanı veya Kral'a, Danimarka'da Askeri Savcıya, Almanya'da ise Askeri İdare Mahkemesine ağır disiplin cezası verme yetkisi tanındığı görülmektedir (Değirmenci, 2015: 490; Nolte-Krieger, 2003: 131-132).

Bazı Avrupa ülkelerinin kanunlarında, çok izli sistemin varlığı dikkat çekmektedir. Bu anlayışta, işlenen bir fiil aynı anda disiplinsizlik ve askeri suç

İçeriyorsa, bu durumda hem disiplin cezası verilmekte, hem de ceza yaptırımı uygulanmaktadır. Bu şekilde, disiplin cezaları ve askeri cezalar ayrı ayrı varlıklarını korumaktadır. Mevzuatlarında çok izli sistemi uygulayan Avrupa ülkelerine; Türkiye, Fransa, Almanya, Lüksemburg, Polonya ve İspanya örnek gösterilebilir. Çok izli sistemin kabul edilmesindeki en önemli gerekçe, disiplin cezaları ile askeri cezaların korudukları hukuki menfaatin birbirlerinden farklı olmasıdır. Disiplin cezalarında amaç, ordunun geleceğe yönelik etkinliğini güvence altına almak ve nizamını muhafaza etmektir. Bu doğrultuda, disiplinsizlikler ivedi bir şekilde yok edilmekte ve böylece disiplinin yeniden tesisi sağlanmaktadır. Askeri ceza yaptırımlarındaki amaç ise geçmişe yönelik olarak, faile işlediği suça binaen kanunlarda ceza olarak düzenlenmiş bedeli ödettirmektir. Buna karşılık, Belçika ve Hollanda gibi bazı ülkelerin mevzuatlarında çok izli sisteme yer verilmemekte ve bu durumda aynı fiil için hem disiplin cezası hem de askeri ceza yaptırımı uygulanamamaktadır (Değirmenci, 2015: 490; Nolte-Krieger, 2003: 133-134).

Bütün devletlerin askeri disiplin hukukuna ilişkin mevzuat düzenlemelerindeki ortak amaç; ordunun etkinliğini güvence altına almak, ordunun saygınlığını ve nizamını muhafaza etmek, disiplinsizliği ivedi bir şekilde yok ederek disiplini sarsılmaz bir şekilde yeniden tesis etmek ve bu şekilde askeri nizamı sağlamaktır. Ayrıca Almanya ve İspanya’da, askeri disiplin hukuku vasıtasıyla asker kişilerin eğitilmesine de katkıda bulunmaktadır (Değirmenci, 2015: 490; Nolte-Krieger, 2003: 136,137).

Karşılaştırmalı Hukukta Günümüzde Uygulanan Disiplin Yaptırımları

Uyarı/İkaz: Uyarı/ikaz cezası, disiplin hukukunda en hafif disiplin cezası olarak düzenlenmiştir. Söz konusu ceza; Türkiye, Belçika, Danimarka, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve İspanya disiplin mevzuatında yer almaktadır. Polonya’da yalnız subaylara uygulanabilen uyarı/ikaz cezası, Almanya’da disiplin cezası olarak düzenlenmemiştir (Değirmenci, 2015: 491; Değirmenci-Tanrıverdi, 2014: 28; Nolte-Krieger, 2003: 136).

Kınama: Kınama cezası, bütün devletlerin disiplin hükümlerinde düzenlenmiştir. Bazı mevzuatlarda kınama cezasının farklı tezahürleri görülmektedir. Bu kapsamda, Almanya ve Birleşik Krallık’ta “şiddetli kınama” cezasının varlığı dikkat çekmektedir. Almanya’da şiddetli kınama; disiplinsizlikte bulunan kişiyi birliğinin önünde yüksek sesle kınamak

suretiyle infaz edilmektedir. Birleşik Krallık'ta ise disiplinsizliği işleyen kişiye daha dikkatli olması belirtilmekte ancak birliğin önünde kınanmamaktadır (Değirmenci, 2015: 491; Nolte-Krieger, 2003: 136,137).

Göz Hapsi: Göz hapsi, kişinin serbest dolaşımına sınırlama getiren bir yaptırımdır. Bu cezada; cezalı kışladan uzaklaşamamakta, müşterek askeri hizmetlerin görüldüğü yerlerden yararlanamamakta ve ziyaretçisi ile görüşebilme hakkı elinden alınmaktadır. Avrupa ülkelerinde göz hapsi cezasının infaz biçimi farklılıklar göstermektedir. Belçika'da göz hapsi cezası sadece silah altında bulunanlar için uygulanırken, Hollanda'da kısa süreli kaçma veya emre itaatsizlik gibi özel suçlar için düzenlenmiştir (Değirmenci, 2015: 491; Şeker-Dağ, 2002: 12 vd.; Duran, 2012: 566 vd). Göz hapsi cezasının süresinde de farklı düzenlemeler dikkat çekmektedir. Belçika'da her seferinde dört saat, dört kere de on altı saate kadar devam edebilen, bir ila dört seferden oluşan bir yaptırım şeklinde düzenlenmiştir. Hollanda'da aralıksız olarak dört güne kadar, İspanya'da sekiz güne kadar, İtalya'da yedi güne kadar, Danimarka'da ise on dört güne kadar bu ceza uygulanabilmektedir. En uzun süren göz hapsi cezası, yirmi bir gün ile Almanya'dadır. Birleşik Krallık'ta göz hapsi denkliğinde olan "ayrıcalıkların kısıtlanması" cezası subaylara uygulanamamakta, bu ceza sadece erbaş ve erler ile astsubaylar için bir anlam ifade etmektedir (Değirmenci, 2015: 491; Nolte-Krieger, 2013: 137). Türkiye'de göz hapsi cezası 31.01.2013 tarihine kadar yürürlükte kalmış, müteakibinde ise 6413 sayılı TSK Disiplin Kanunu³ ile varlığına son verilmiştir.

Para cezası: Almanya, Lüksemburg, Hollanda, Polonya ve Birleşik Krallık gibi bir çok ülkede para cezasının yaptırım olarak düzenlendiği görülmektedir. Almanya ve Birleşik Krallık'ta para cezasının üst sınırının, cezalının yirmi sekiz günlük ücretini geçemeyeceği şeklinde düzenlenmiştir. Aynı anlayışla Lüksemburg'da para cezasının üst sınırının, cezalının aylık ücretinin 1/5'ini aşamayacağı kaleme alınmıştır. Hollanda mevzuatında para cezasının alt ve üst sınırlarının iki ila kırk beş avro olarak düzenlendiği ve söz konusu sınırlar haricinde herhangi bir cezanın uygulanamayacağı hükme bağlanmıştır. Para cezasını uygulamayan ülkeler arasında Belçika, İtalya ve İspanya dikkat çekmektedir. Bahse konu ülkeler para cezasının, askerlik mesleğinin onurunu zedeleyeceğini, zira askerliğin para için yapılan bir meslek olmadığını

³31 Ocak 2013 tarihinde kabul edilmiş olup, 16 Şubat 2013 tarihinde 28561 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

savunmuşlar ve mevzuatlarında para cezasına yer vermemişlerdir (Değirmenci, 2015: 492; Nolte-Krieger, 2003: 137,138).

Hürriyeti Bağlayıcı Disiplin Cezası: Karşılaştırmalı hukukta, hürriyeti bağlayıcı disiplin cezası farklı şekil ve uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Belçika’da hafif hürriyeti bağlayıcı ve ağır hürriyeti bağlayıcı ceza olarak iki ceza şekli dikkat çekmektedir. Hafif hürriyeti bağlayıcı disiplin cezasının; silah altındakilere alt sınır bir, üst sınır sekiz gün olmak suretiyle kışladan ayrılmama şeklinde uygulandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu süreler aralığında cezalı, müşterek eğitim faaliyetlerinde yer almakta ancak sosyal açıdan kısıtlanmaktadır. Bu kapsamda; kantinden yararlanma, sigara içme yeri olarak belirlenmiş alanları kullanma, istirahat etmek suretiyle dinlenme odalarından faydalanma hakkı kısıtlamalara tabi tutulmaktadır. Ağır hürriyeti bağlayıcı disiplin cezasında da ceza süresinin üst sınırı sekiz gün olarak düzenlenmiş ancak ceza infaz koşulları itibarıyla farklı hükümler getirilmiştir. Buna göre cezalı, bir odada kapalı tutulmak suretiyle ceza süresi bitene kadar odadan ayrılamıyordu. Fransa’da Savunma Bakanının, üst sınırı kırk gün olacak şekilde hürriyeti bağlayıcı ceza verebilme hakkı bulunmaktadır. Kişi, ağır disiplinsizlik halleri olarak düzenlenmiş veya ceza hukukunda yaptırım olarak düzenlenmiş fillerden birini işlediğinde gözaltına alınabilirdi. Almanya’da söz konusu ceza, alt sınır üç gün, üst sınır 3 hafta olacak şekilde uygulanabilmektedir (Değirmenci, 2015: 492; Poretschkin, 1999: 162). Polonya’da hürriyeti bağlayıcı cezalar, “koğuş hapsi” ve “tecrit hapsi” şeklinde ayrı ayrı düzenlenmiştir. Koğuş hapsinin ceza infaz koşullarının, göz hapsine yakın olduğunu söylemek mümkündür. Tecrit hapsi cezasının verilmesinde ise askeri mahkemelerin yetkili olduğu anlaşılmaktadır (Değirmenci, 2015: 492; Nolte-Krieger, 2003: 138). Türkiye’de ise 6413 sayılı TSK Disiplin Kanunu uyarınca disiplin kurulları ve disiplin amirlerince verilebilen “hizmet yerini terk etmeme” cezasının infaz koşullarının bu ceza ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Buna göre ceza verilen kişi, günlük mesai sona erdiğinde kışladan ayrılamamakta ve hizmete devam etmektedir (Değirmenci, 2015: 522).

Aylık Kesilmesi: Karşılaştırmalı hukukta, aylık kesilmesi cezasının çok fazla tercih edilen bir yaptırım olmadığı bilinmektedir. Almanya ve Birleşik Krallık’ta aylık kesilmesi cezasına yer verildiği görülmektedir (Değirmenci, 2015: 493; Nolte-Krieger, 2003: 139). Türkiye’de 6413 sayılı TSK Disiplin Kanununda “aylıktan kesme” adı altında uygulanan ceza, cezalının sosyal

güvenlik mevzuatında belirlenen prime esas kazanç tutarından yapılan kesinti biçiminde tezahür etmiştir (Değirmenci, 2015: 522).

Rütbenin Geri Alınması: Karşılaştırmalı hukukta, rütbenin geri alınması cezasını uygulayan makamlar açısından değişkenlikler bulunmaktadır. Avrupa ülkelerinden; Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İspanya, İtalya ve Polonya'da rütbenin geri alınması bir disiplin cezası olarak kabul edilmiştir. Almanya'da bu cezanın askeri mahkemeler tarafından verildiği görülmektedir. Fransa, İspanya ve Polonya'da disiplin amirlerine söz konusu cezayı uygulama yetkisi tanınmıştır. Birleşik Krallık'ta ise disiplin amirlerinin ve askeri mahkemelerin ayrı ayrı cezalandırma yetkilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır (Değirmenci, 2015: 493; Nolte-Krieger, 2003: 139). Türkiye'de ise 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu⁴na göre rütbenin geri alınması cezası, onbaşı ve çavuşlar için uygulanmaktadır (Değirmenci, 2015: 250).

Silahlı Kuvvetlerden Çıkarılma: Silahlı Kuvvetlerden çıkarılma, karşılaştırmalı hukukta genel olarak kabul gören bir disiplin cezasıdır. Avrupa ülkelerinden bu cezayı uygulamayan tek ülkenin Danimarka olduğu anlaşılmaktadır. Almanya'da söz konusu cezayı askeri idari yargı makamları uygularken, Birleşik Krallık'ta yetki askeri mahkemelere bırakılmıştır. Buradan da görüleceği üzere, ceza infazına yetkili olan makamlar farklılık göstermektedir. Disiplin amirlerine geniş yetkiler verilen Belçika, İspanya ve Polonya'da, disiplin amirleri aynı zamanda silahlı kuvvetlerden çıkarma cezası da uygulayabilmektedir (Değirmenci, 2015: 493; Nolte-Krieger, 2003: 139,140). Türkiye'de ise 6413 sayılı TSK Disiplin Kanunu uyarınca bu cezayı verme yetkisi sadece yüksek disiplin kurullarına tanınmıştır (Değirmenci, 2015: 524).

Rütbe Terfiinin Engellenmesi: Rütbe terfiinin engellenmesi, Avrupa ülkelerinden Almanya, Fransa ve İspanya'da disiplin cezası olarak düzenlenmiştir. Bu ceza; Almanya'da Disiplin Kurulu, İspanya'da ise Savunma Bakanı tarafından verilebilmektedir (Değirmenci, 2015: 493; Nolte-Krieger, 2003: 140). Türkiye'de ise 926 sayılı TSK Personel

⁴22 Mayıs 1930 tarihinde kabul edilmiş olup, 15 Haziran 1930 tarihinde 1570 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

Kanununa⁵ göre açığa alınan veya tutuklanan subaylar için yargılama bitene kadar bir idari tedbir olarak uygulanmaktadır.

Rütbenin veya Hizmetin Geçici Olarak Askıya Alınması: Avrupa ülkelerinden Belçika, Fransa ve İtalya’da düzenlenmiştir. Fransa’da bu cezanın üst sınır üç yıl olacak şekilde uygulandığı görülmektedir (Değirmenci, 2015: 493; Nolte-Krieger, 2003: 140).

Ceza Olarak Eğitim ve Diğer Görevlerin Uygulanması: Avrupa ülkelerinden Danimarka ve Hollanda’da bu ceza uygulanırken, asker kişinin rütbesi göz önünde bulundurulmakta ve ceza günlük mesai saatleri haricinde infaz edilmektedir. Hollanda’da ise ceza süresi tahdidi olarak düzenlenmiştir. Buna göre ceza, bir ay içerisinde en fazla on beş gün verilebilmekte ve her bir on günlük çalışma devresi için azami üç saat olabilmektedir. Söz konusu sınırlamadan dolayı ilgili ayda bitirilemeyen ceza süresi, bir sonraki aya aktarılmaktadır (Değirmenci, 2015: 493; Nolte-Krieger, 2003: 140,141). Türkiye’de ise disiplin amirleri ve disiplin kurulları tarafından verilebilen ve 6413 sayılı TSK Disiplin Kanununda düzenlenen “hizmetten men” disiplin cezasının bu kapsamda olduğu söylenebilir. Buna göre, erbaş ve erler günlük eğitim çizelgesine dahil edilmemekte, bunun yerine ceza olarak müşterek askeri ve idari hizmetlerin ifasında kullanılmaktadır (Değirmenci, 2015: 524).

Sonuç ve Değerlendirme

Devlet teşkilatı içerisinde en önemli unsurların başında hiç şüphesiz ordular gelmektedir. Bu yapı içerisinde ordular, milli savunmaya yönelik her türlü saldırıyı silahlı güçlerini de kullanmak suretiyle ortadan kaldırmak ve düşman unsurlarını yok etmek amacı güderler. Bu amaca ise ancak çelikleşmiş bir disiplin anlayışı ile ulaşılabilir.

Ordular, yetiştirdiği mensuplarına devleti ve milleti ayakta tutmak için canını feda etmeye hazır olmayı bir “ülkü” olarak benimsetmek zorundadırlar.

⁵27 Temmuz 1967 tarihinde kabul edilmiş olup, 10 Ağustos 1967 tarihinde 12670 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

Emirleri derhal yerine getirme anlamı taşıyan “mutlak itaat” kavramı, orduları sivil kurumlardan ayıran en önemli unsurdur. Bu anlayışla, ordunun temeli disiplin, disiplinin temeli de mutlak itaat olarak benimsenmiş ve emre itaatsizlik fiilleri askeri mevzuatlarda ağır müeyyidelere tabi kılınmıştır.

Yapısı gereği “otorite” ve “hiyerarşi” kavramları üzerinden varlıklarını sürdüren orduların, iç işleyişinde “disiplin” ve “mutlak itaat” prensiplerini sivil hukuk kuralları ile sağlaması mümkün değildir. Bu anlayışla, ordular kendi mensuplarına özel mevzuat niteliğinde olan askeri mevzuatı uygulamaktadırlar.

Sonuç olarak; askeri disiplinin temelini oluşturan mutlak itaat kavramı, ordu mensuplarının birbirine sıkı sıkıya bağlı hiyerarşik yapıda varlık göstermeleri, orduların bulundukları konum itibarıyla özel niteliğe sahip olmaları ve ordu disiplininin ancak askeri hukuk kuralları ile sağlanabilmesi ihtiyacı ayrı ve özel nitelikte bir askeri mevzuatı gerekli kılmıştır. Bu ihtiyaç, karşılaştırmalı hukukta da kabul görmüş ve halen varlığını sürdürmekte olan askeri ceza ve disiplin hukukunun tarihsel temellerini oluşturmuştur.

Kaynakça

Alinge, C. (1967). *Moğol Kanunları*, (Çev: Coşkun Üçok), Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Bröckling, U. (2001). *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, (Çev: Veysel Atayman), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Değirmenci, O. (2015). *Askeri Ceza ve Disiplin Hukuku*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Değirmenci, O. (2008). “Askeri Ceza Hukukunda Emre İtaatsizlikte Israr Suçu”, *KHO Bilim Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, ss.1-35.

Değirmenci, O.-Tanrıverdi B. (2014). *Türk Silahlı Kuvvetleri Disiplin Kanunu Şerhi*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

- Duran, G. Y. (2012). *Askeri Disiplin Hukuku*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.
- Erman, S. (1983). *Askeri Ceza Hukuku Umumi Kısım ve Usul*, İstanbul, Üçdal Neşriyat.
- Erman, S. (1994). *Askeri Yargıtay'ın 80'inci Kuruluş Yılı Sempozyumu*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Gilisen, J. (1982). "Askeri Hukukun Bugünkü Evrimi Üzerine Genel Bildiri (II)", (Çev: Nail Sucu), *Yargıtay Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, ss.7-22.
- Işık, İ. (2004). "Karşılaştırmalı Askeri Yargı Sistemleri", *Askeri Adalet Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 119, ss.97-135.
- Kangal, Z. (2012). *Askeri Ceza Hukuku*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Kardaş, Ü. (1992). *Hakim Bağımsızlığı Açısından Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Yetkileri*, İstanbul, Kazancı Yayınları.
- Nolte, G.-Krieger H. (2003). "Comparison of European Military Law Systems", in: *European Military Law Systems*, Berlin.
- Poretschkin, A. (1999). "Almanya'da Yargılama ve Askerî Yargılama Bundeswehr'de Yargı İadesi", in: *Askeri Yargıtay'ın 85'inci Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu*, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Sakaryalı, Z. (1944). *Askeri Ceza Hukuku Notları*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası.
- Seviğ, V. R. (1952). "Askeri Adalet", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1-2, ss.237-299.
- Seviğ, V. R. (1955). *Askeri Adalet*, Ankara, Güzel Sanatlar Matbaası.
- Şeker, Y.-Dağ, R. (2002). "Hollanda Askeri Yargı Sistemi", *Askeri Adalet Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 115, ss.3-12.

Şimşek, M. (2010). *Askeri Ceza Hukuku Genel Hükümler*, İzmir, Hv.Tek.Ok.K.lığı Basımevi.

Şimşek M. (2011). *Karşılaştırmalı Hukukta Askeri Yargı*, İzmir, Kazancı Kitabevi.

Taşkın, R. (1943). *Askeri Ceza Kanunu Şerhi*, Ankara, Harp Okulu Basımevi.

Tiftik, L. (2004). *Türk Askeri Ceza Hukukunda Emre İtaatsizlik Suçları*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Ulukanlıgil M. (2001). *Askeri Yargıda İtaatsizlik Suçları*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ulukanlıgil, M. (2003). *Tanzimat'tan Günümüze Askeri Yargı ve Askeri Temyiz Mahkemesinin Tarihsel Gelişimi*, Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Yılmaz, H. (2005). "Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Savunma Hizmeti", *AÜHFD*, Cilt: 54, Sayı: 4.